

Osatyökykyisyys pakenee tarkkaa määritelmää

Kartoittava kirjallisuuskatsaus ja haastattelututkimus käsitteen määrittämisestä eri yhteyksissä ja osatyökykyisyyden tunnistamisesta työttömällä

Marianna Virtanen, Maija Korhonen, Kirsi Honkalampi

TIIVISTELMÄ

Suomen työkäinen väestö vähenee ja syntyvyys laskee, joten työssä olevien työurien pidentäminen on noussut päättäjien tietoisuuteen tärkeänä tavoitteena. Työhön osallistuminen edistää hyvinvointia, terveyttä ja taloudellista riippumattomuutta ja vaikuttaa myönteisesti elämänlaatuun. Osatyökykyisyyden käsite viittaa ajatukseen, että työkyky ei muodostuva dikotomiasta työkykyinen-työkyvytön, vaan että kaikilla voi olla jossain määrin työkykyä ja siten mahdollisuus osallistua työelämäänsä voimavarojensa mukaan. Osatyökykyisten työllistymistä on pyritty edistämään jo yli kymmenen vuoden ajan eri hallitusohjelmissa. Tämän vuoksi erilaisia dokumentteja ja hankeraportteja aiheesta on julkaistu runsaasti. Osatyökykyisyyden käsitettä on käytetty eri yhteyksissä eri tavoin ja onkin ollut epäselvää, mitä kaikkea osatyökykyisyydellä tarkoitetaan.

Tässä kartoittavassa kirjallisuuskatsauksessa kokosimme tietoa osatyökykyisyyden määrittelystä ja selvitimme, mitä osatyökykyisyydellä eri yhteyksissä tarkoitetaan – kuka on osatyökykyinen? Lisäksi haastattelimme aiheen piirissä toimivia asiantuntijoita siitä, miten he ymmärsivät osatyökykyisyyden ja miten osatyökykyisiä voidaan yhteiskunnassa tukea.

Tarkemmat tutkimuskysymykset olivat: 1) Millaisia sisältöjä osatyökykyisyydelle annetaan tutkimuskirjallisuudessa, etuus- ja palvelujärjestelmässä sekä eri politiikkasektoreilla, kuten työvoima- ja sosiaalipolitiikassa? 2) Eroaako osatyökykyisyyden määrittely Pohjoismaissa? 3) Miten työttömien osatyökykyisyys tunnistetaan?

Kotimaisiin, suomenkielisiin julkaisuihin kohdistuneet haut tuottivat yhteensä 87 aiheeseen sopivaa julkaisua. Koko aineistossa oli osatyökykyisyydelle annettu yhteensä 33 eri merkitystä, joista useimmin mainittiin *vamman tai sairauden vuoksi haasteita työmarkkinoilla* (eri muodoissa, 18 kertaa), *käytössä osa työkyvystä* (13 kertaa), *lisämääreen ja halua käyttää sitä kanssa* (10 kertaa) sekä *jäljellä olevaa työkykyä* (13 kertaa). Varhaisimpiin määritelmiin kuului osatyökykyisen henkilön määrittely *henkilöksi, jolla on käytössä osa työkyvystään ja myös halu tämän kyvyn käyttämiseen*. Tämä määrittely oli yksi useimmin esiintyvistä määrittelyistä, ja se näkyi erilaisina versioina erityisesti eri hallitusohjelmien täytäntöönpanohankkeissa. Vuonna 2020 julkaistussa sosiaali- ja terveysalan sanastossa osatyökykyisyyteen lisättiin muitakin

määreitä: *Osatyökykyinen henkilö (mieluummin kuin: vajaatyökykyinen henkilö); henkilö, jolla on käytössään osa työkyvystään tietyssä työssä; huomautus: osatyökykyisyys voi johtua vammasta, sairaudesta, elämänkriisistä tai puutteellisesta osaamisesta. Osatyökykyinen voi olla täysin soveltuva johonkin työtehtävään silloin, kun työn vaatimukset vastaavat hänen työkykyään ja osaamistaan. Henkilö voi olla osatyökykyinen tilapäisesti tai pysyvästi.* Viime aikoina on noussut esille myös *olemassa olevan työkyvyn* käsite, jossa ei enää viitata työkyvystä puuttuvaan osaan.

Etuusjärjestelmissä osatyökykyisyys määrittyi lääketieteellisesti vahvistetun sairauden tai vamman kautta, joka heikentää hänen mahdollisuuksiaan työllistyä ja pysyä työssä.

Määrittelyt tuovat esiin myös ristiriidan: vaikka esimerkiksi pitkittynyt työttömyys tai elämänkriisi voivat olla osatyökykyisyyden syynä lääketieteellisesti määritetyn sairauden sijaan, nämä eivät ole palvelujen ja etuuksien saamisen ehtoina aina riittäviä.

Kaikki kolme tutkittua Pohjoismaata (Ruotsi, Norja ja Tanska) ovat jo pidempään harjoittanut työhön suuntautuvaa aktiivipolitiikkaa, jonka pyrkimyksenä on inklusiivinen yhteiskunta, joka tarjoaa kaikille työhön osallistumisen mahdollisuuksia. Näiden kolmen maan kirjallisuudessa (57 julkaisua) ei löytynyt osatyökykyisyyttä vastaavaa termiä, jota olisi erikseen määritelty. Useimmin esiintynyt termi viittasi rajoittuneeseen tai alentuneeseen työkykyyn, ja erityisesti etuusjärjestelmissä käytettiin lääketieteellistä lisämäärettä "sairauden tai vamman vuoksi". Useissa dokumenteissa kuitenkin todettiin, että huomion pitäisi kiinnittyä yksilön voimavaroihin ja jäljellä olevaan työkykyyn.

Työttömien osatyökykyisyys jää usein tunnistamatta monien eri tekijöiden vuoksi. Osatyökykyisyyden seulonta pitäisi toteuttaa menetelmin, joiden avulla osatyökykyisyys voidaan luotettavasti tunnistaa. Havainnot eivät voi jäädä vain toteavalle tasolle, vaan osatyökykyisen työttömän työnhakijan tulisi saada tarvitsemansa monialainen arvio kuntoutuspalvelujen tarpeesta ja ohjaus asianmukaiselle taholle.

Haastattelututkimus teki osaltaan myös näkyväksi, että osatyökykyisyydestä puhutaan usein abstraktin yksilön näkökulmasta painottaen yksilön työ- ja toimintakykyä ja siihen vaikuttavia moninaisia tekijöitä. Osatyökykyisten ihmisten joukko on kuitenkin myös *sosiaalisten asemien ja erojen* suhteen moninainen ja työkyky ilmiönä liittyy eriarvoisuuteen.

Asiantuntijahaastatteluissa kuului myös huolipuhetta osatyökykyisten asemasta ja heidän tukemisensa reunaehdoista nykyisessä työelämässä ja palvelujärjestelmässä. Asiantuntijoiden tunnistamat epäkohdat liittyivät täyden työkyvyn ihanteeseen ja soveltuvien työpaikkojen puutteeseen. Työelämän tahdin ja työntekijöihin kohdistuvien odotusten nähdään kiristyneen ja vain vahvojen pärjäävän. Samanaikaisesti puhutaan työelämän monimuotoisuudesta, jolla pyritään yhtäältä erilaisten työntekijöiden yhdenvertaiseen kohteluun ja toisaalta yritysten tuottavuuden ja kilpailukykyyn parantamiseen.

Toisaalta asiantuntijat olivat optimistisia sen suhteen, että asenteet osatyökykyisiä kohtaan ovat muuttumassa vähemmän syrjiviksi työpaikoilla ja hyviä palkkauskäytäntöjä on olemassa. He näkivät myös palvelujärjestelmän toimintatavoissa tapahtuneen edistystä etenkin monialaisen yhteistyön kehittämisen ja ammattilaisten osaamisen osalta. Rakenteellisen tason epäkohtiin, kuten työvoimapolitiikkaan, täyttää työkykyä korostaviin työmarkkinoihin ja

lainsäädäntöön voidaan puuttua ainoastaan poliittisilla ratkaisuilla. Työpaikkojen ja palvelujärjestelmän käytänteiden kehittämisestä ovat vastuussa asianosaiset toimijat. Jokainen osatyökykyisten kanssa toimiva ammattilainen, työnantaja, työntekijä ja kansalainen voi osaltaan vaikuttaa myönteisen asenneilmapiirin luomiseen.